

BERTIL STRÖMBERG

Är det förnuftigt att tro att all vår kunskap är osäker?¹

All vår kunskap är felbar; vi kan aldrig vara helt säkra; vi måste alltid vara öppna för kritik och kan inte med rätta ta något för givet. Dylika ståndpunkter är inte ovanliga i kunskaps- och vetenskapsteoretiska sammanhang. Det är en form av skepticism, inte sällan rubricerad fallibilism. Den kunskapsteoretiska position som jag närmast har i åtanke är den s k Kritiska Rationalismen, en position nära förknippad med och inspirerad av Karl Poppers kunskapsteori. Min utgångspunkt är dock inte Popper utan Hans Albert i hans *Treatise on Critical Reason* (1985 [1968]). Jag skall börja med att helt kort antyda hans argument för att det inte finns något utrymme för säkerhet vad gäller våra sanningsanspråk. Med utgångspunkt från att den Kritiska Rationalismen omfattar påståendet att vi inte har någon säker kunskap, ställer jag frågan om det är rationellt att tro på detta påstående. Jag argumenterar för att *det är mer rationellt att tro* på vad jag kallar *Enkel Rationalism*, dvs att det för åtminstone något påstående gäller att jag säkert vet att det är sant.

1. Att tillgripa en dogm

I syfte att försvara sin metodologiska princip, som Albert kallar "den kritiska undersökningens princip" ("the principle of critical examination"), börjar han sin undersökning med att tillbakavisa fundamentalismen, eller vad han kallar "principen om tillräckligt rättfärdigande"

¹ En (mindre övertygande!) engelsk version av uppsatsen har tidigare publicerats. Se "Is it Rational to Believe that I Know Nothing for Sure?", i Lindahl, L., P. Needham och R. Sliwinski (red): *For Good Measure. Philosophical Essays Dedicated to Jan Odelstad on the Occasion of His Fiftieth Birthday*, Uppsala Philosophical Studies, 46, Uppsala 1997, s 239–244.

(“the principle of sufficient justification”). Albert noterar att den klassiska kunskapsteorin ofta har formulerats som sökandet efter en fast grund, ett fundament som bas för våra sanningsanspråk, och:

[f]ör att göra detta tycks det helt naturligt att vi eftersträvar *säkerhet* om det vi finner verkligen är sant; och en sådan säkerhet tycks vara möjlig att nå endast om vi äger en *bas* för vår kunskap, dvs om vi kan fastställa denna kunskap på ett så säkert sätt att den är bortom allt tvivel. Det tycks således som om sanning och säkerhet är nära förbundna i den mänskliga kunskapen (s 12, min övers).

Kontentan av hans diskussion är att vi inte kan uppnå både sanning och säkerhet. Hans argument är, i grova drag, att vi i vårt sökande efter säkerhet hamnar i ett trilemma, som han kallar *Münchhausens trilemma*. För att tillräckligt rättfärdiga våra sanningsanspråk – ge ett bevis som inte kan betvivlas – involverar vi oss antingen (a) i en oändlig regress (beviset för p förutsätter q , vars bevis förutsätter r , vars bevis förutsätter s , osv), eller (b) vi rör oss i en cirkel (vi förlitar oss på p för att bevisa q och efter ett tag förlitar vi oss på q för att bevisa p), eller (c) vi bryter regressen eller cirkeln genom att anföra något eller några påståenden som säkert sanna och inte i behov av något bevis. Men eftersom ”såväl en oändlig regress som ett cirkelargument helt klart tycks oacceptabelt, är man benägen att acceptera den tredje möjligheten,...” (s 18), men enligt Albert är det inte något verkligt alternativ; det är att ”rättfärdiga genom att *tillgripa en dogm*” (“justification by *recourse to a dogma*”) (s 19). Jag skall här inte diskutera regressens eventuella möjlighet, inte heller möjligheten att t ex inom ramen för någon form av koherentism försvara ett slags cirkelresonemang, utan på visst sätt koncentrera mig på det tredje ”dogmatiska” alternativet.

2. Ett fåfängt projekt

Så vitt jag kan förstå accepterar och försvarar Albert, och många andra förespråkare av en poppersk Kritisk Rationalism (KR), följande påstående:

(KR) Inget påstående är tillräckligt rättfärdigat

Påståendet skall kanske förstås i en något starkare formulering – det är inte bara så att inget påstående *är* tillräckligt rättfärdigat, utan inget

påstående *kan* tillräckligt rättfärdigas. Men låt oss behålla formuleringen ovan, dock göra klart att det är ett strikt universellt påstående som således inkluderar samtliga sanningsanspråk – det är åtminstone min tolkning av Albert och många andra Kritiska Rationalister. Vad som mer precist skall menas med ”tillräckligt rättfärdigad” kunde kanske göras klarare, men låt oss för tillfället nöja oss med att säga att tillräckligt rättfärdigande, som antytts ovan, är nära förbundet med bevis och säkerhet i våra anspråk på sanning och kunskap; tillräckligt rättfärdigad kunskap är *säker* kunskap – ”på ett så säkert sätt att den är bortom allt tvivel” (s12).

Det är rimligt att anta att KR menar att satsen (KR) uttrycker ett påstående av det slag som (KR) hävdar inte är tillräckligt rättfärdigat. KR *hävdar* däremot inte att:

(1) Påståendet (KR) är tillräckligt rättfärdigat

Åtminstone ett gott skäl för att inte hävda (1) är naturligtvis att påståendet är självmotsägande. Projektet att ge ett tillräckligt rättfärdigande av påståendet (KR) – låt oss för enkelhetens skull kalla detta för Projektet – måste misslyckas. Om vi skulle lyckas bevisa påståendet (KR) så har vi bevisat ett påstående som bland annat säger att vårt bevis inte är något bevis. Om Projektet lyckas, så har det genom sin egen framgång misslyckats och följaktligen inte lyckats. Det omöjliga i att genomföra Projektet är oundvikligt, om vi betänker vad vi skulle uppnå om vi lyckades. Det är förmodligen den bästa förklaringen varför ingen på allvar ens har försökt sig på Projektet. Vi vet på förhand att det är ett projekt som *måste* misslyckas – och det behöver kanske inte sägas att Projektet inte är den Kritiska Rationalismens projekt. Men om vi nu förstår vad Projektet handlar om, så är det *omöjligt att tvivla* på att det är ett hopplöst projekt (det skulle misslyckas genom sin egen framgång). Det gör det ytterst rimligt att påstå:

(2) Att Projektet är hopplöst är tillräckligt rättfärdigat

Men (2) är ju oförenligt med (KR), eftersom (2) säger att åtminstone ett påstående, påståendet att Projektet är hopplöst, är tillräckligt rättfärdigat. Låt oss kalla denna implikation av (2) för Enkel Rationalism:

(ER) Åtminstone något påstående är tillräckligt rättfärdigat

Enkel Rationalism utesluter inte, så vitt jag kan förstå, att i någon avlägsen framtid rationella varelser är förmögna att organisera sina kognitiva verksamheter på ett sätt som är mycket olikt vårt sätt. De kanske inte subsumerar partikulära fenomen under allmänna begrepp; de kanske inte håller sig med konjunktiva eller konditionala omdömen eller omdömen som involverar kvantifikatorer; de kanske inte håller sig med omdömen över huvud. Sannolikt bryr de sig inte om Projektet. Vad vi säkert vet, påstår jag, är att varken vi eller de på ett framgångsrikt sätt kan genomföra Projektet – ett projekt som misslyckas om det lyckas. Själva karaktären hos Projektet ger oss mycket goda och fullständigt övertygande skäl att tro att vi säkert vet detta.

3. Två försök

Man kunde kanske invända mot resonemanget ovan, till stöd för (ER), att det förutsätter att vi inte kan tvivla på vissa allmänna logiska principer vars tillämpning har (2) som resultat, men att det på intet sätt är övertygande att det verkligen finns några sådana principer som är immuna mot rationellt tvivel. Låt oss, för argumentets skull, gå med på att det inte finns några sådana logiska principer. Invändningen tycks förutsätta att giltigheten av slutsatsen (2) beror på tillämpningen av någon allmän princip. Kanske tycks följande princip vara involverad: den enkla negationen av en uppenbart självmotsägande utsaga är tillräckligt rättfärdigad. Jag är benägen att tro att principen är giltig (med vissa kvalifikationer), men att dess eventuella giltighet är irrelevant för det aktuella argumentet. Vad som gör principen giltig är förmodligen det fåfängliga i projekt som Projektet, och inte det omvända. För att på allvar tvivla på det partikulära påståendet: 'Projektet är hopplöst', måste en situation vara möjlig där det är begripligt att *detta* projekt är genomförbart. Men vad finns det för möjlighet att bevisa att i strikt mening ingenting kan bevisas?!

Antag nu att vi säger att varken (KR) eller (ER) är tillräckligt rättfärdigad, utan att vi har att välja mellan dessa oförenliga positioner, och att frågan därför gäller hur övertygande de argument är som kan anföras till stöd för respektive position. Kanske kan vi säga att vår övertygelse att Projektet är hopplöst är ett exempel på en direkt eller självevident sanning. För att (KR) skall vara övertygande måste vi

hitta omständigheter som gör att dylika självevidenta anspråk är otillförlitliga, att de alltid är möjliga att betvivla. Men även om det finns allmänna skäl mot anspråk på självevidens, har vi inte något övertygande skäl för (KR) om vi inte lyckas göra Projektet till ett möjligt projekt. Att vi är *oförmögna* att förstå hur Projektet kan vara framgångsrikt utan att vara ett misslyckande, *övertygar* oss om att vi vet att Projektet måste misslyckas. Enda sättet att rubba den övertygelsen är ett sätt att tänka som gör att Projektet åtminstone är ett möjligt sådant. Den enda tanke som kan vara en kandidat för detta projekt tycks vara tanken att när allt kommer omkring så är det möjligt att en framgång är en framgång även om det *inte* är en framgång. Men om detta är ett alternativ, så är det svårt att förstå varför vi skulle behöva välja mellan (KR) och (ER) – vi kan väl acceptera båda!

4. Vi lär av historien

Det finns massor med påståenden som vi säkert vet är sanna. Det påstår jag. Är påståendet tillräckligt rättfärdigt? I många fall är det inte fråga om att rättfärdiga eller bevisa, utan snarare att fundera ut på vilket sätt man begripligt kan tvivla på dylika kunskapsanspråk. Antag att jag hävdar att jag säkert vet det konditionala påståendet: 'Om Umeå är en stad och jag bor i Umeå, så bor jag i en stad'. Detta partikulära påstående är självevident sant. Det är inte självevident i kraft av någon abstrakt form som den möjligen exemplifierar – en form vars allmänna giltighet möjligen kan betvivlas utan att kasta minsta tvivel över sanningen hos det partikulära påståendet. För att vår övertygelse att vi säkert vet att detta partikulära påstående är sant skall kunna försvagas, måste vi betänka vad just detta partikulära påstående involverar. Och för att tvivla på dess sanning, att betrakta det som möjligen falskt, måste vi hitta något tvivelaktigt i innehållet hos det partikulära påståendet.

Men antag, kunde någon mena, att vi ändå beaktar allmänna omständigheter av följande slag. Historien är full av människor som varit fullständigt övertygade om att vissa påståenden är självevidenta och att det var omöjligt att tvivla på dessa påståenden etc. Vissa av dessa anspråk betraktar vi nu som misstag, och i vissa fall har vi inga som helst problem med att föreställa oss situationer i vilka de skulle vara falska. Vad kan vi dra för slutsatser av detta när det gäller det konditionala påståendet?

Det första man naturligtvis tänker på är att dessa allmänna empiriska påståenden är mycket lätta att tvivla på, jämfört med det aktuella konditionala påståendet. Men låt oss för argumentets skull anta att dessa allmänna empiriska övertygelser är djupt förankrade i vår världsbild och vår förståelse av vår intellektuella historia. Det är djärvt att anta att vi är mer övertygade om sanningen hos dessa allmänna historiska påståenden än om sanningen hos den partikulära konditionalen. Dock, låt oss anta att graden av övertygelse är lika stor – även om också detta är ett djärvt antagande. Kan denna allmänna övertygelse om det otillförlitliga hos människors anspråk på självvident kunskap försvaga vår övertygelse om sanningen hos den partikulära konditionalen?

Det är svårt att se att det överhuvud finns något samband mellan dessa övertygelser. Ett möjligt sådant samband kunde kanske vara tanken att det är en särskild kunskapsförmåga som aktualiseras i samband med anspråk på självvidens men att historien lär oss att denna förmåga inte är tillförlitlig. Insikten om denna förmågas otillförlitlighet skulle då rubba vår övertygelse att vi säkert vet att den aktuella konditionalen är sann. Men resonemanget tycks förutsätta att vi är övertygade om sanningen hos konditionalen, åtminstone delvis därför att vi förlitar oss på denna vår kunskapsförmåga. Det förefaller inte alls övertygande. Vad som tycks övertyga oss är snarare själva innehållet i den konditionala utsagan. Och om vi inte ens kan antyda hur antecedenten kan vara sann men konsekventen falsk, så drar vi såväl förhastade som oberättigade slutsatser om vår övertygelse om konditionalen försvagas av den allmänna övertygelsen att människors anspråk på självvidenta insikter i många fall varit oberättigade.

5. Ett sista försök

Låt oss göra ett sista försök att rädda (KR) genom att betvivla (ER). Antag att jag är fullständigt övertygad om att Projektet är hopplöst. Att det måste vara hopplöst eftersom det är av sådan karaktär att det är självupphävande och att jag inte hyser det minsta tvivel om att ett sådant projekt är fåfängt. Ja, jag är helt övertygad om att Projektet involverar att ett visst självmotsägande påstående är sant, och jag är 100% övertygad om att detta är absurt, omöjligt eller bara helt klart falskt. Dessa är mina övertygelser och mina skäl.

Givet dessa förutsättningar, kunde man kanske hävda att argumen-

tet ovan, till stöd för (ER), inte är övertygande. Men inte därför att påståendet 'Projektet är hopplöst' inte är övertygande. Tvärtom, det är helt övertygande – så övertygande som något överhuvud kan vara. Vad som däremot *inte* är övertygande är att av detta dra slutsatsen att jag *säkert vet* att Projektet är hopplöst. Jag kan, fortätter argumentet, vara fullständigt övertygad om sanningen i att Projektet är hopplöst, och övertygad om detta på de anförda grunderna, men *inte* övertygad på grund av detta att *jag vet* att Projektet är hopplöst. Tvärtom, jag kan mycket väl tvivla på att jag vet att Projektet är hopplöst utan att på minsta sätt tvivla på att Projektet är hopplöst.

Det sista är möjligen en psykologisk sanning. Och naturligtvis, i allmänhet är det helt riktigt att jag med rätta kan vara starkt övertygad om att något är sant, men inte lika övertygad om att jag vet att det är sant. Frågan tycks vara om det även i detta speciella fall är rationellt att inta en sådan position. Jag tror inte det. Övertygelsen att Projektet är hopplöst är inte en övertygelse som jag råkar ha, något som jag faktiskt noterar att jag har (vilket kanske gäller vissa av mina övertygelser). Det är en övertygelse som jag förvärvat genom att uppmärksamma själva karaktären hos Projektet. Om jag i detta fall rationellt kan tvivla på att jag vet att Projektet är hopplöst, så tycks det endast vara möjligt genom att jag rationellt kan tvivla på att Projektet är hopplöst. Men om jag är fullständigt övertygad om Projektets omöjlighet på de nu angivna grunderna, så bör jag – om jag är rationell – vara övertygad om att *jag vet* att det är omöjligt. Och å andra sidan, om jag tvivlar på att jag vet detta så bör jag – om jag är rationell – tvivla på omöjligheten av detta självupphävande projekt. Men hur kan jag göra det?

Om det här resonemanget är sunt, så beror inte argumentet för (ER) på steget från (a) 'Projektet är hopplöst' till (b) 'Jag vet att Projektet är hopplöst', utan på om (a) är ett övertygande påstående eller inte. Eftersom det är mycket övertygande att man inte kan bevisa att man inte kan bevisa någonting, så är det rimligare att tro på Enkel Rationalism än på Kritisk Rationalism. Även om det åtminstone inte är uppenbart själv motsägande att hävda att det i detta fall är möjligt att tvivla på (b) utan att tvivla på (a).

Litteratur

ALBERT, HANS. 1985. *Treatise on Critical Reason*. Princeton, N.J.: Princeton University Press (på tyska: *Traktat über kritische Vernunft*, 1968).